

ग्रामीण स्त्रीयांची समाज आणि राजकारणातील भूमिका

डॉ. प्रज्ञा एस. जुनघरे
एफ.ई.एस. गर्ल्स कॉलेज, चंद्रपूर
गृह-अर्थशास्त्र विभाग

स्त्री शिक्षण स्त्रियांमधील जागृती तसेच देशाच्या स्वातंत्र्य लढयाच्या निमित्ताने घराबाहेर पडलेली भारतीय स्त्री आज सर्वच क्षेत्रामध्ये स्थान मिळविण्याच्या प्रयत्नात आहे. शहरी विभागातील स्त्रिया ज्याप्रमाणे सर्वच क्षेत्रात भरारी घेत आहेत त्याचप्रमाणे ग्रामीण भागातील स्त्रियांचाही बऱ्याच क्षेत्रात मोठया प्रमाणात योगदान असल्याचे निदर्शनास येत आहेत. चूल आणि मूल ऐवढेच ग्रामीण स्त्रियांचे क्षेत्र राहिले नाहीतर त्या पलिकडे त्या राजकारणात, समाजकारण तथा आर्थिक क्षेत्रात येवून आपली प्रगती तसेच राष्ट्राच्या प्रगतीला हातभार लावित आहेत. 21 व्या शतकात तिचे भारतीय विकासातील नेमकं स्थान काय असेल, याचा वेध घेतांना असे लक्षात आले की 19 वे शतक हे स्त्रियांना कुटूंबात स्थान व प्रतिष्ठा देण्यास खर्ची पडले या शतकात अखेरीस व 20 व्या शतकाच्या प्रारंभी ज्योतिबा फुले, महर्षी कर्वे, आगरकर आदि पुरुशांनी स्त्री सुधारणा व स्त्री उन्नतीसाठी अथक प्रयत्न केले. त्यांच्या कष्टप्रद प्रयत्नातून स्त्रियांना आत्मबळ प्रकट करण्याची ईच्छाशक्ती प्राप्त होऊन कर्तृत्व सिध्द करण्याची संधी त्यांना मिळाली. त्यामुळे ग्रामीण भागातील स्त्रीयांची 20 व्या शतकात कुटूंबातील आणि पर्याययाने समाजातील स्थान उंचावले.

भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर कृशीवर आधारित असलेल्या ग्रामिण समाजाला सक्षम बनविण्याचे मोठे आव्हान होते. म. गांधी यांनी ग्रामविकासावर विशेष भर दिला होता. महिला, समाज आणि राष्ट्राच्या विकासातील एक महत्वपूर्ण अंग आहे. तरिसुध्दा आज महिला उपेक्षित जीवन जगत आहेत. भारतीय महिला विकासाच्या प्रक्रियेपासून खूप दूर आहेत. भारतीय राज्य घटनेमध्ये महिलांना पुरुशांच्या बरोबरीने दर्जा दिला आहे. कोणतेही राष्ट्र महिलांकडे दूर्लक्ष करून आर्थिक उन्नती आणि प्रगतीपथावर जावू शकत नाही. भारत सरकारने 991 मध्ये 63 व्या घटना संशोधनाद्वारे स्थानिक संस्थामध्ये महिलांना 33 टक्के आरक्षण लागू केले. ग्रामीण भागातील दुर्बल व उपेक्षित महिलांना आर्थिकदृष्टया स्वयंपूर्ण करण्यासाठी हे एक क्रांतीकारी पाऊल ठरले. ग्रामीण भागातील महिलांना स्वतःच्या पायावर उभे राहाण्यासाठी दारिद्र्य रेशेखालील कुटूंबाचे उत्पन्न वाढवून त्यांचा विकास करण्यासाठी महिलांच्या सक्रिय सहभागातून गावाचा विकास घडवून आणण्यासाठी महाराष्ट्रात महिला बचत गट निर्माण होत आहेत. एक स्त्री म्हणून तिच्याकडे बघण्याचा दृष्टिकोन, पितृसत्ताक कुटूंब असल्यामुळे तिला मिळालेले दुय्यम स्थान, कुटूंबाचा वारसदार म्हणून मुलाबद्दल सहानुभूती आणि मुलीचा तिरस्कार करण्याची वृत्ती दिवसेंदिवस वाढत चाचली आहे. सती पध्दतीमुळे निर्माण झालेली स्त्रीच्या पतिनिश्ठतेची अवहेलना व बालवयातच विवाह झाल्यामुळे लवकरच अंगावर पडलेली मातृत्वाची जबाबदारी, सासरचे वर्चस्व, पतीचे अकाली निधन, पती पत्नीच्या वयात असलेला फरक, हुंडा यासारख्या बाबीमुळे ग्रामीण स्त्रीयांच्या समस्यांची संख्या मोजता येणार नाही एवढी आहे. ग्रामीण समाजात प्रत्येक स्त्रीचे दुःख दूसऱ्या स्त्रीपेक्षा वेगवेगळे आहे, कारण स्त्रीयांच्या जीवनात दुःख, निराशा, मनस्ताप, तिरस्कार, बलात्कार, आत्महत्या सारख्या ज्या उपेक्षित बाजू निर्माण झालेल्या आहेत, त्या सर्वच जात धर्म पंथ प्रांत गरिब मध्यम श्रीमंत वर्गात दिसून येतात. चारित्राला संषय हा तर तिला लागलेला षाप आहे, या सर्व दृष्टीने विचार केल्यास आजही स्त्री व पुरुश यांच्यात मोठी दरी दिसत असल्याने ग्रामीण समाजात स्त्रियांच्या समस्यांनी उग्ररूप धारण केले आहे.

कोणत्याही राष्ट्राची प्रगती आणि अवनती हे त्या राष्ट्रातील महिलांच्या स्थितीवर अवलंबून असते. स्वतंत्र भारताचे पहिले पंतप्रधान स्व. पंडित नेहरू म्हणतात की भारताची प्रगती त्यातील महिलांच्या स्थितीवरून ठरविल्या गेली पाहिजे. प्रसिध्द पाष्चीमात्य विचारवंत प्लोटो म्हणतो की ज्या समाजामध्ये महिलांना सार्वजनिक कार्य करण्यापासून वंचीत ठेवले जाते तो कधीही आदर्श समाज बनू शकत नाही. भारताच्या इतिहासामध्ये स्त्रियांचे स्थान आदर सन्मान व पूजनीय आहे. हयाबाबत

दूमत नाही. आज देशाला स्वातंत्र्याची जी सूर्वर्ण संधी मिळाली आहे त्यात देखिल स्त्रियांचा मोलाचा वाटा आहे. महिलांनी आपल्या कर्तृत्वाच्या माध्यमातून देशाला सुसंस्कृत करण्याचे कार्य केले आहे. नव्हेतर देशाला विकासाच्या सुवर्ण पाहाटेकडे नेण्याचे विधायक कार्य सुध्दा त्यांनी केले आहे. फ्रन्सचा सम्राट नेपोलीयन बोनापार्ट स्त्रियांचे महत्व सांगतांना असे म्हणतो की तुम्ही मला योग्य माता द्या मी तुम्हाला एक योग्य राष्ट्र देतो.

19 वे शतक हे भारतीय समाज आणि राजकारणात विभाजन रेखा म्हणून सिध्द झाले. विदेशी वर्चस्व पूर्ण इंग्रजी भाशा आणि मिशनरी यांच्या माध्यमातून भारतीय समाज रचनेत बाहेरील षक्तीचा प्रभाव, सुत्र संचलन आणि दखल सुरु झाली तेव्हापासून भारतीय स्त्रीयांचा प्रश्न प्रभावीत झाला. धर्म आणि समाज सुधारणा आंदोलणे झाली. ब्राम्होसमाज, प्रार्थना समाज, आर्य समाज, रामकृष्ण मिशन इत्यादी संस्था आणि संघटनांनी भारतीय समाजात सुरु असलेल्या स्त्रि-पुरुश विशयमतेला आव्हान देवून विशमता मिटविण्याचा प्रयत्न केला. 1887 मध्ये स्थापन झालेल्या नॅशनल सोशल कॉन्फेसचा योगदान राष्ट्रीय स्तरावरील परिवर्तन प्रक्रियेत उल्लेखनीय होते. यावेळी स्त्रियांच्या हिताच्या दृष्टीने सामाजिक कायदे निर्माण करण्याकरिता संघर्ष करण्यात आला.

भारतीय समाजव्यवस्थेत सर्वच क्षेत्रात स्त्रियांना दुय्यम स्थान दिले जाते व त्यामुळे आजपर्यंत त्या संधी वंचित, सत्तावंचित व प्रतिशठावंचित राहिलेल्या आहेत. महिला विविध क्षेत्रात प्रवेश करतांना दिसत आहेत, परंतू हे समर्पक नाही. काही क्षेत्रात हे प्रमाण नगण्य, अल्प किंवा नाममात्र आहे महिलांना लोकसंख्येच्या प्रमाणात समान हिस्सा सर्वच क्षेत्रात मिळणे आवश्यक आहे. स्त्रियांची बुध्दीमत्ता, कार्यक्षमता व गुणवत्ता यांचा उपयोग पुरेषा प्रमाणात न केल्याने या संपूर्ण क्षमतेपासून समाज वंचित राहातो. संपूर्ण समाजाचे यात नुकसान होते. स्त्रियांचे सक्षमीकरण करणे म्हणजे कुटूंबाचे, समाजाचे व देशाचे सक्षमीकरण ठरते. आपल्या पारंपारिक प्रवृत्तीला, विचारांना स्त्रियांनी पुरुशांची कामे करणे व पुरुशांनी स्त्रियांची कामे करणे पटतच नाही. मुळातच विषिष्ट कामे ही स्त्रीचीच व विषिष्ट कामे ही पुरुशांचीच ही कामाची विभागणी समाजाच्या पारंपारिक व सनातनी मानसिकतेवर आधारलेली आहे आज भारतीय स्त्रीची परिस्थिती व तिच्या समस्या याबद्दल वेगळा विचार करण्याची गरज आहे. सर्व जगात आत्मबलाचा साक्षात्कार होत असलेली स्त्री, समाजातील आपले योग्य स्थान मिळवण्यासाठी धडपडत आहे ही धडपड केवळ उच्चस्तरीय महिलांमध्येच दिसून येते असे नाही तर समाजाच्या सर्व थरांत थोड्याफार अंशाने दिसून येते.

भारत हा खेडयाचा देश असून भारतीय संस्कृतीचे दर्शन खेडे आणि ग्रामामध्ये पहावयासच मिळते. भारताच्या प्राचीन संस्कृतीचा इतिहास पाहिला तर पंचायत राज आणि तिची परंपरा भारतीय संस्कृतीत रुजलेली आहे कारण भारताला स्वातंत्र्य प्राप्त झाल्यानंतर भारतीय संविधानात स्वातंत्र्य आणि न्यायाला महत्व देत असतांना लोकांच्या सहभागाला महत्व देण्यात आले. त्यात स्त्रिया आणि पुरुश असा भेदभाव न करता त्यांना अधिकाराच्या बाबतीत समानता देण्यात आली. कारण आपल्या भारत देशात लोकसंख्येचा अर्धा हिस्सा महिलांचा असून देशाचा विकास महिलांच्या समान भागीदारीषिवाय होऊ शकत नाही, महिला आणि पुरुशांमध्ये समानतेला व्यवहारीक रूप प्राप्त करून देण्यासाठी स्त्रियांची राजकीय संख्या वाढली पाहिजे. हयाकरीता 1993 मध्ये भारतीय संविधानाच्या 73 वी घटना दुरुसती करून स्त्रियांच्या संवागीन राजकीय विकासाकरीता पंचायत राज व्यवस्था स्विकारण्यात आली आणि स्त्रियांना राजकारणात भाग घेण्याची संधी प्राप्त झाली. पंचायत राज व्यवस्थेतील 33 टक्के आरक्षणामुळे स्त्रियांमध्ये राजकीय जागृती होउन स्त्रिया ग्रामपंचायत पासून तर लोकसभा निवडणूका पर्यंत सर्वच स्तरावर राजकारणात भाग घेवून त्या त्या क्षेत्रातील षसन उत्कृष्ट प्रकारे चालवित आहेत. कारण कोणत्याही देशाचा आर्थिक विकास हा तेव्हाच निश्चित आणि स्थिर होत असतो की जो देश आपल्या देशातील नागरिकांचा (स्त्रियांचा) जीवनस्तर उंचावण्यासाठी कल्याणकारी राज्यात स्त्रि आणि पुरुश यांना समान अधिकार देवून समता प्रस्थापित करते आज तर कोणत्याही देशात राज्य आणि राष्ट्राच्या प्रगतीचा मापदंड हा त्या राज्याने स्त्रियांना किती मुलभूत अधिकार दिले व ते यषस्वीपणे अंमलात आणून स्त्रियांचा सर्वांगीण विकास किती घडवून आणला यावरून ठरत असते.

भारतीय महिलांमध्ये राजकीय जाणीव जागृती आणि लोकषाही षासन प्रणालीच्या माध्यमातून सषक्तीकरण होण्याकरीता कायद्याचे षासन हे सरकारने कठोर स्वरूपात अंमलात आणावयास पाहिजे. तसेच कायद्याच्या आधारावर स्त्री आणि पुरुश यांच्यात आर्थिक, सामाजिक आणि राजकीय समानता प्रस्थापित करून स्त्री आणि पुरुश अषा स्वरूपाचा करण्यात येत असलेला भेद कायद्याने समाप्त करावयास पाहिजे. स्त्रियांना ग्रामीण भागात उच्च षिक्षणाच्या सोई, स्वयंरोजगार मार्गदर्शन, मेळावे इ. आयोजित कार्यक्रम करावयास पाहिजे त्यामुळे त्यांच्यात राजकीय जागरूकता, निर्माण होईल तसेच राजकारनात भाग घेवून राजकारणातील सत्ता प्राप्त करणाऱ्या स्त्रियांकडे समाज आणि पुरुशाचा पाहाण्याचा दृश्टीकोन बदलावयास पाहिजे. स्त्रियांचे कार्यालयात व बाहेर होणारे लैंगिक षोशण थांबवयास पाहिजे. तेव्हाच स्त्रियांच्या राजकारणात आणि समाजकारणातील सहभाग हा निष्चित आणि स्थिर राहून स्त्रिया सक्रियपणे राजकारणात भाग घेवून देशाचे व राज्याचे षासन यषस्वीपणे सांभाळू षकतील.

संदर्भग्रंथ सूची :-

1. ग्रामीण विकासाचा मार्ग पंचायती राज— प्रा. व्हि.एच. भटकर, प्रा. निलेष निंबाळकर, प्रा. डॉ. प्रिया बोचे
2. समाज राजनीती और महिलाएं दषा और दिषा—स्वप्निल सारस्वत, डॉ. निषांत सिंह
3. भारतीय महिलाएं एक सामाजिक मध्ययन—डॉ. निषांत सिंह

